УДК 398/87

А. К. Павлова
Національний університет державної податкової служби України

УКРАЇНСЬКА ЕПІЧНА ПІСНЯ В АСПЕКТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено з'ясуванню особливостей когнітивної діяльності в епічній пісні. Автором акцентовано, що дослідження сутності особистості крізь призму авторської інтенції в усній традиційній культурі дозволяє проникнути в сферу реалізації людських взаємовідносин, самореалізації людини, реального буття, моральнісної культури. Концепція особистості базується на інтегративній сутності духовності, яка виявляється, насамперед, як людяність, самоповага та взаємоповага.

Ключові слова: усна традиційна культура, концепція особистості, епічна пісня, ідеал, когнітивна діяльність, моральнісна культура, національна свідомість.

Український фольклор можна розглядати як цілісний духовний архетип нації, це своєрідне протоядро художньої культури, особливий пласт в історії суспільства. Він інтегрує культуру соціуму певної етнічної приналежності на особливому рівні історичного розвитку. Усна традиційна культура багатогранна, поліфункціональна, оскільки в ній виявляється і безмежна народна мудрість, і власне специфічне світосприйняття. Фольклор утілює вищі духовні сили народу, відбиває елементи національної свідомості, це особлива художня цілісність, він постійно трансформується, еволюціонує.

Важливе місце у вихованні студентської молоді займає, зокрема, і музичний фольклор. Усе життя людини репрезентується в ньому з усією повнотою і різноманітністю, розкриваючи глибини народного характеру. Саме у музичному фольклорі відбиті одвічні прагнення народу до добра і правди, до світла і щастя. Естетичні ідеали, закладені в фольклорних зразках, виховували багато поколінь. Безперечними залишаються імперативи, привнесені в систему моралі.

Видатний учений І. Огієнко також вважав фольклор важливим фактором формування цілісної особистості. Свідченням цьому є те, що одну зі своїх монументальних праць «Українська культура» він розпочинає згадкою про народну пісню: «Ой горе тій чайці-небозі, що вивела діток при битій дорозі...». Згадує учений також пісні «Ой за гаєм, гаєм зелененьким», «Ой полола горлиця лебеду» та ін. А далі автор зауважує: «Шлях той не вів тихим гаєм, не йшов квітчастими лугами, – шлях нашого народу завжди був тернистим шляхом, важкою хрестною путтю, тим шляхом, що вів окривджений народ наш на Голгофу» [11, с.6-8].

І. Огієнко як дослідник української культури акцентує, що народна пісня неодмінно пов'язана з історичним буттям цілого народу, була відображенням прагнень і сподівань, і в певні періоди перебувала навіть під забороною: «І такою ж солодкою, чарівною зосталась наша пісня ще й досі. Зосталась, хоч останніми часами забороняли нам співати, гнали пісню із життя, а солов'ю України, покійному М. Лисенкові, не дозволяли під нотами ставити спів, – дозволялося самі тільки ноти... Проте голосно лунала і німа оця пісня» [4, с.46].

На важливій ролі української пісні в аспекті формування кола ціннісних орієнтирів людини наголошують і фольклористи XXI ст., зазначаючи, що в сучасному глобалізованому світі відбувається напружений пошук нових ціннісних орієнтирів, ефективних шляхів подолання кризових явищ, виокремлення домінант у формуванні культуромовної особистості: «Поряд із збереженням тради-

 © А. К. Павлова, 2015

ційних пластів фольклорної творчості, що побутують безпосередньо в усній формі й передаються від покоління до покоління, – стверджує М. Дмитренко, – існують інші способи збереження та донесення традиційних усних скарбів до сучасників – через публікації зразків у збірках, випуск аудіопродукції, відеотелепродукції, електронних версій (компакт-дисків), фольклорні фестивалі, через інтернет. Крім того, фольклор як вид мистецтва, своєрідна форма суспільної свідомості існує, твориться безперервно, це не тільки традиційна спадщина минулих віків чи десятиліть, а й творчість сучасників (скажімо, майданний фольклор, фольклор повсякденних мовленнєвих ситуацій)» [7].

Центром фольклорного твору є людина як суб'єкт «творчої діяльності, продуктом якої є простір знаків, значень та смислів, що структурують принципово новий позаприродний світ культури. У свою чергу суб'єкт фольклорного простору – це носій традиційної складової культури, відповідальний за неперервність та оновлюваність традицій як умов ноосферного розвитку» [3].

В умовах постійних трансформаційних процесів українське суспільство постало перед потребою дослідження національного ідеалу в аспекті формування цілісної особистості, яка інтегрує в собі національну духовність, самобутність культуротворчості, своєрідний модус мислення. Вагому роль у цих процесах відіграє усна традиційна культура українського народу.

Концепція людини стала предметом досліджень багатьох науковців, зокрема Є. Донченко [8], М. Ткачука [14], В. Яніва [19] та інших. Окреслюючи національний ідеал у контексті національної етнопсихології, В. Янів серед головних концептів особистості виокремлює прагнення до творення добра і краси у всій його гуманній площині. На думку дослідника, «слава – це добро й краса, здійснені одиницею чи спільнотою, загальнопізнані та визнані як такі широкою людською громадою. Не оте добро само в собі, але наскільки воно здійснене в конкретних справах, виявлене всенародно. Та добро по своїй природі випромінює. Добро здійснене – це слава. Воно робить і суб'єкта, і об'єкта, в якому здійснюється, – добрим, славним» [19].

У цьому аспекті М. Ткачук зауважує, що проблеми особа і суспільство, особистість та історичний час, людина і світ мають кардинальне значення для розуміння творчості митця, його концепції світу [14].

Саме через пізнання надбань усної традиційної культури, виокремлюючи цілісний образ свого народу, його систему цінностей, особистість краще розуміє себе. Українська народна пісня, легенда, дума, прислів'я та приказки дають можливість викристалізувати концепцію особистості з її своєрідним світобаченням. Це і зумовило **актуальність нашого дослідження.**

Метою публікації є з'ясування особливостей епічної пісні в аспекті когнітивної діяльності. Зокрема, у співанці-хроніці та історичній пісні цей аспект пізнання безпосередньо пов'язаний із особливостями реалізації гносеологічної функції культури.

Візьмемо для прикладу специфічний жанр українського фольклору – співанку-хроніку. Більшість із цих творів побудована у вигляді діалогу, у якому наявна взаємодія інтенцій та оцінок комунікантів. С. Грица [2], О. Дей [5; 6], Н. Шумада [18] вважають пісню-хроніку авторським твором. Наявні зразки пісень, які містять безпосередню вказівку на авторство. Отже, важливою у тексті є й авторська інтенція. Сучасна дослідниця Н. Формановська визначає інтенцію як мету комуніканта у процесі реальних взаємовідносин [16]. Поняття «інтенція» досліджується і в філософії. Зокрема, Е. Гусерль вважає, що не можна говорити про спрямованість актів на щось зовнішнє, а лише на зміст конкретного акту [4]. У

свою чергу, М. Томаселло розглядає інтенційність як модель, засновану на принципах контрольних систем, у яких мета, реальна дія і чуттєвий контроль можуть бути подані як компоненти великої адаптаційної системи, яка виконує роль регулятора взаємодії людського організму із навколишнім середовищем. Згідно з концепцією М. Томаселло, інтенції відіграють роль своєрідних цілеспрямувань. Вони пов'язані з безпосереднім скеровуванням на систему цінностей особистості [20].

Українська епічна, зокрема і співанка-хроніка, пронизана виокремленими екзистенціями. Автори-виконавці, прагнучи осмислити вічну дилему «життя – смерть», йдуть до осмислення сутності людини, яка наділена високим сенсом добра, творчості, любові. Авторська інтенція спрямована на переконання: треба постійно вчитися жити, враховуючи і свої, і чужі помилки, і помилки людства. Це переконання реалізується вже в перших рядках твору, оскільки автор закликає аудиторію не бути байдужими до описуваної події, до виняткового факту, до трагедії народу. Згадаймо пісню про одного з ватажків опришківського руху Лук'яна Кобилицю, образ якого постає в багатьох рецептивних характеристиках. Він прагне ціною власного життя, жертвуючи особистим щастям, захищати стражденний народ : Поклонився Кобилиця до народу свого: – Не бійтеся, брати, сестри, не бійтесь нічого! / Кобилиця став казати: – Не бійтеся, люди, / Робіть так, як я накажу, панщини не буде. / Послухайте мене, люди, мене, Кобилицю, / Прийшов час нам ся збирати до царя в столицю. / – Як старшого посла свого беруть Кобилицю [12].

Інтенційні значення учасників комунікативного акту виявляють себе в різноманітних аспектах. Когнітивна діяльність у епічній пісні пов'язана з виокремленням кола життєвих орієнтирів особистості, її духовного універсуму. У співанках-хроніках, зокрема, образи постають у всій реальності: вони переживають тривогу, страх, сум'яття, жаль через дочасність життя. Візьмемо для прикладу хронікальну пісню про Мирона Штолу: «В'ни пригнали хло' Штолюка аж під шибеницю. / – Ой кує зозулиця та в'на не буде вити, / Позвольте ми, добрі люди, хочу си прошети. / Ой я, хлопець молоденький, мушу погибати, / А Юріштан із Гірлічков мут в'ни проживати. / Ой будут в'ни проживати та будут в'ни жити, / Та будут в'ни вашу людську кровцю добре пити. / Неволями, катушами будут вас карати, / Не раз мене та опришка Штолу згадувати. / Ой кує зозулиця, сідат на домові, / Та ви, браття-побратими, бувайте здорові» [12]. Тут наявна амбівалентність, оскільки життя героя прередано через фатальну ситуацію. Через рецепцію інших учасників комунікативного акту пізнаємо сутність авторської інтенції: людина велична і прекрасна, вона гідна справжнього щастя.

На думку сучасної дослідниці С. Адоньєвої, ядром соціальної події є відтворення у вчинку реальної сутності ініціатора цього конфлікту. У студіях акцентовано, що, діючи вербальним чи невербальним чином, ми змінюємо себе і те, що нас оточує, оскільки кожен із нас – частина складного світу [1, с.36].

Отже, комунікативний аспект усної традиційної культури є надзвичайно важливим, оскільки авторська інтенція врешті-решт стає причиною різноманітних змін у середовищі слухачів, до яких спрямована інформація. Суб'єктно-об'єктні взаємовідносини підпорядковані одній меті – прагненню змінити себе і світ. Ініціатор соціальної події, тобто автор-інтерпретатор, діє за певними правилами, і ці правила пов'язані не лише з безпосередньою технікою передачі інформації, рівнем володіння вербальними та невербальними засобами, але і з системою правил іншого ракурсу – відповідних норм моралі. Автор пісні має відповідний моральний кодекс, прагне донести аспекти цього кодексу до учасників комунікації.

Варто також зауважити, що той авторський твір набуває популярності, який розкриває національний естетичний ідеал особистості. Якщо аудиторія

не сприймає «кодекс автора», то він не набуде відповідного статусу, втратить свою популярність у соціальному середовищі.

Візьмемо для прикладу емігрантські пісні, де показано, що українці у важких обставинах на чужині намагалися зберегти рідну мову, культуру, традиції, віру. Для заробітчан, які виїжджали до далеких країн, неможливість поспілкуватися рідною мовою поставала соціальною трагедією: Положив я двайцять корон, і шифкарту дали. / Посадили до вагона і дальше пігнали. / Приїхав я до Гамбурку а в суботу рано, / Вже не чути руськой мови, вже мені погано. / А в неділю дуже рано взялися збирати / До відходу і на воду, на шифу сідати [12].

Мова і віра – домінантні поняття для етнічного українця. Про це писав у свій час І. Огієнко: «Мова – це серце народу: гине мова – гине народ». Такі переконання намагалися репрезентувати автори-виконавці епічних пісень, прагнути донести своє світобачення до наступних поколінь [9].

Як бачимо, модус мислення авторів-виконавців безпосередньо пов'язаний із ментальністю українців. Дослідник ідеї особистості в українській культурі П. Чубинський зазначав: «Серйозний розум та глибина почуттів створили в Малорусів силу волі. Йому, як скептику, важко наміритися; але намірившись одного разу, він нелегко відмовиться від свого задуму. Це й дало привід вважати Малорусів упертими. Він нелегко погодиться із чужою думкою; він уперто тримається свого: «ліпше своє латане, ніж чуже хапане». Завдяки цій упертості малорус у своєму минулому, сповненому жахів і страждань житті відстояв свою релігію, свою народність, свою мову» [17, с.348].

Аналіз основних складових співанки-хроніки дає змогу виділити безпосередній вплив ментальності на вияв поведінки конкретних героїв. М. Фуко у дослідженні «Археологія знання» зазначав, що традиція – це конституювання реальності, буденна символізація моделей соціально-культурного порядку і сукупність кодів, що окреслюють його межі. У межах своєї методологічної концепції історичного дискурсу науковець наголошував на важливості ментальних культурних традицій, що надають можливість осмислення розсіювання історії в єдиній уніфікованій формі, виділення нового на основі незмінного, пояснення новизни оригінальністю, генієм або довільним вибором індивідуальності [16; 17].

У центрі співанки-хроніки – особливо важливі події з життя людей, їхні духовні запити, індивідуальні риси особистості, вияви поведінки. За твердженням філософів, увесь навколишній життєвий світ, який включає в себе і рядові, і всезагальні характеристики буття – це те, що належить індивіду. Винятковий випадок часто лежить в основі сюжету співанки-хроніки, де зображено життя особистості не просто у відведений проміжок часу, а ще й через унікальним чином зібрану в себе життєву реальність, в якій вона розкривається.

О. Потебня у відомому дослідженні «Мысль и язык» писав, що в центрі народної поезії стоїть людина, яка усвідомлює себе за допомогою пізнання явищ та предметів зовнішнього світу. Особистість пізнає спочатку усе тільки поза собою. Внутрішнє життя завжди має для людини безпосередню ціну, але усвідомлюється і з'ясовується поступово і опосередковано [13]. За свідченням ученого, людина спочатку черпає певні порівняння для зіставлення зі своїм внутрішнім світом оточуючої дійсності. І такі художні образи, основою яких є асоціативні зв'язки, дуже колоритні.

Українська епічна пісня пронизана всеперемагаючим гуманізмом. Особистість, незважаючи на різні хиби характеру, помилки, недоречності, заслуговує на повагу. Головна аксіома: людина – це найбільша цінність, ніхто не повинен відібрати чуже життя. Для представника філософії культури

Е. Левінаса пріоритетним стає гуманізм не лише свого, але й гуманізм іншого. «Культура…полягає в етичній відповідальності й обов'язку щодо іншого» [10, с.206]. На думку філософа, саме культура може осмислити себе з точки зору єдиного і унікального лише у ставленні до іншого, оскільки первинним досвідом свідомості є лише досвід розрізнення. Саме інший прагне створити систему розрізнення у вигляді просторів смислу і врешті-решт приходить до само осмислення. Пізнаючи іншого, ми пізнаємо і себе.

Отже, дослідження когнітивної діяльності в усній традиційній культурі дозволяє проникнути в сферу реалізації людських взаємовідносин, самореалізації людини, реального буття, моральнісної культури. Концепція особистості базується на інтегративній сутності духовності, яка виявляється, насамперед, як людяність, самоповага та взаємоповага. Аспектом реалізації людяності, як свідчать зразки фольклорних творів, є совість. Авторська інтенція часто буває спрямованою на те, щоб особистість почула голос совісті через пізнання інших, їхніх реальних взаємодій. Людина постійно перебуває на шляху пізнання себе та іншого, речей і явищ. Тому дослідження цієї проблеми має важливе значення в контексті дослідження гносеологічної функції культури.

Список використаних джерел:

1. Адоньєва С.Б. Прагматика фольклора / С.Б. Адоньєва. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета, 2004. – 312 с.
2. Грица С. Украинская песенная эпика / С. Грица. – М.. : Советский композитор, 1990. – 264 с.
3. Грищенко І.В. Антропоцентрична парадигма сучасної фольклористики [Електронний ресурс] / І.В. Грищенко. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/-konfer30/1014.pdf
4. Гуссерль Е. Картезианские размышления / Е. Гуссерль. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского госуниверситета, 1998. – 250 с.
5. Дей О. Пісня правдою не поступається / О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1969. – №1. – С. 59-68.
6. Дей О. Співанки-хроніки. Новини / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1972. – 558 с.
7. Дмитренко М.К. Український фольклор і глобалізація [Електронний ресурс] / М.К. Дмитренко. – Режим доступу: http://spadok.org.ua/index. php?option=com_content&view=article&id=209:2014-01-14-23-16-41&catid=35:ocult&Itemid=63
8. Донченко Е.А. Личность: конфлікт, гармония / Е.А. Донченко, Е.М. Титаренко. – К. : Политиздат Украины, 1989. – 173 с.
9. Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с., іл. (Видавничий проект Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»).
10. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки про-іншого / Е. Левінас. – К. : Наукова думка, 1999. – 190с.
11. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918.
12. Пісні-хроніки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gymor.com.ua/-narodna_tvorchist/epichni_pisni/hroniku/hroniku1.html
13. Потебня А. Полное собрание сочинений / А. Потебня. – Одесса : Гос-ное изд-во Украины, 1922. – Т. 1. Мысль и язык. – 183 с.
14. Ткачук М. Естетична концепція людини в «Енеїді» І. Котляревського / М. Ткачук. – К. : Вища школа. – 55 с.
15. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская – М. : Высшая школа, 1984 – 520 с.

16. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко. – К. : Основи, 2003. – 326 с.
17. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статестической экспедиціи въ Западно-Русскій Край, снаряжённой Императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный отделъ. Матеріалы и изследованія / П.П. Чубинський. – СПб., 1872. – Т. 7. – 720 с.
18. Шумада Н.С. Про складові частини сучасного фольклору / Н.С. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1974. – №3. – С. 6-12.
19. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний виховний ідеал / В. Янів // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №5-6. – С. 68-84.
20. Tomacello M. First Verbs: a case study of early grammatical development. – Cambridge. UK; NY : Cambridge University Press, 1992.

The article is devoted to the elucidation of cognitive features epic songs. Author accentuated that studies the nature of the individual through the prism of the author's intention in oral traditional culture allows you to enter in implementing human relationships, personal fulfillment, real life, of moral culture. The concept of identity based on the integrative nature of spirituality, which manifests primarily as humanity, self-respect and mutual respect. Oral traditional culture is multifaceted, polyfunctional, as it appears boundless and folk wisdom and their own particular world view. Folklore embodies the highest spiritual power of the people, reflecting elements of national consciousness is a special artistic integrity, he is constantly transforming, evolving.

Key words: oral traditional culture, the concept of personality, epic song, the ideal cognitive activity, Moral culture, national consciousness.

Отримано: 22.02.2015 р.

УДК 811.161.2'255

А. С. Попович
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ПРО МОВУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ І СУЧАСНІСТЬ

У статті порушується питання дотримання норм сучасної української літературної мови в шкільному підручнику із всесвітньої історії для учнів 10 класу профільного рівня. Увага акцентується на порушенні норм милозвучності української мови; помилковому вживання слів, скалькованих з російської мови; надуживанні активними дієприкметниками теперішнього часу; використанні зв'язкового компонента бути.

Ключові слова: національно-свідома мовна особистість, норми сучасної української літературної мови, єдиний мовний режим, підручник, милозвучність української мови.

Завданням сучасної школи є формування національно-свідомої мовної особистості випускника. Світлана Єрмоленко зауважувала: «Мовну особистість формує мовне середовища. Брак такого середовища не дає змоги індивіду випробувати практично володіння механізмом мови, довести його до автоматизму» [1, с.356].

У цьому аспекті важливим є дотримання в загальноосвітніх навчальних закладах єдиного мовного режиму – вимог до загальної грамотності й культури мовлення учнів, що досягаються зусиллями вчителів різних предметів: «Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою со-

© А. С. Попович, 2015